

Hooglandse Nieuwe

informatieblad voor alle geïnteresseerden
rondom de Hooglandse Vieringen van de
Ekklesia Leiden

achttiende jaargang, nr. 3
september 2022

VERDRAAGZAAM

Rapenburg 100
2311 CA Leiden
071-5134 558

info@ekklesialeiden.nl
www.ekklesialeiden.nl
www.rapenburg100.nl

Hooglandse Nieuwe is het (digitale) blad voor alle geïnteresseerden rondom de Hooglandse Vieringen van de Ekklesia Leiden. Het verschijnt viermaal per jaar (maart, juni, september, december)

Redactie Arie de Kluijver, Jasper Radder, Wim Schouten, Jan Slotboom, Miranda Wilbrink, Paulien van Yperen

Opmaak Jan Slotboom

Drukwerk Sylvia van Hoven

Downloaden

www.ekklesialeiden.nl/hooglandse-nieuwe-online

Postabonnement vanaf 2022: 20 euro per jaar

Nieuwe abonnees opgeven bij het secretariaat:

info@ekklesialeiden.nl, en betalen door overschrijving op NL66INGB 0004819829 o.v.v. postabonnement HN 2022

Volgend nummer over: Ik ben ...

Kopij voor het kerstnummer van 18 december uiterlijk op zondag 4 december naar: hn@ekklesialeiden.nl

PASTORES

- vacature
- Rob van Waarde, studentenpastor (PKN)
06-4193 5997, rob@rapenburg100.nl
- Claudia Sarti, lifecoach, claudia@rapenburg100.nl

Vereniging Ekklesia Leiden

Zie: www.ekklesialeiden.nl

Dagelijks bestuur:

- vacant, voorzitter@ekklesialeiden.nl
- Sytske Visscher, secretaris@ekklesialeiden.nl
- Chris Gerritsen, penningmeester@ekklesialeiden.nl

Rekeningnummer: NL66 INGB 0004 8198 29

- voor alle vrijwillige bijdragen
- voor lidmaatschap: € 25

Stichting Diaconaal Fonds Hulpverlening LSE

Rekeningnummer: NL42 INGB 0003 3133 66
- voor alle diaconale giften

Beide rechtspersonen zijn erkend door de fiscus.
Uw giften zijn aftrekbaar.

In dit nummer over

VERDRAAGZAAM

3 Redactioneel

Wim Schouten

4 Hoe verdraagzaam ben ik: Work in Progress

Jules de Vries

5 Onverdraagzaam in Bijbel en Koran

Henk Schouten

6 Coornhert en de roep om verdraagzaamheid

Rob van den Boom

8 Onverdraagzaam t.o.v. de uitputting van de aarde

Jasper Radder

10 Politiek en verdraagzaamheid

Gerard Visscher

12 Conflict, verdraagzaamheid en vergeving

Rob van den Boom

14 Ogen dicht - Tiamo

15 Verdraagzaam? - of verbinding zoeken?

Wilmienneke Koppe

16 Op zoek naar ware tolerantie

Wim Kuin

18 Lezingen 'Meesters van ons lot?!

Studium Generale

19 Uit de kunst

Corrie van der Zee-Rook

20 De vakantiefoto van ...

Jasper Radder

21 Hans Feddema: Opnieuw een koude oorlog?

22 Het favoriete gedicht van ...

Theo Kranenburg

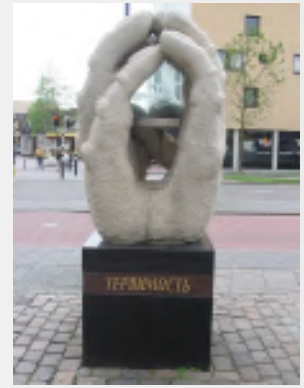
Tolerantie - Verdraagzaamheid

Stationsplein, Hilversum

Edo van Tetterode (1929 - 1996)

- beton en glas - 1989

Monument van verdraagzaamheid. Stenen handen gevouwen om twee libellen in glas. Opggericht naar aanleiding van de moord op Michael Poyé uit Huizen door rechts-extremisten.

*Licht dat ons aanstoot in de morgen
voortijdig licht waarin wij staan.
Koud, één voor één, en ongeborgen,
licht overdek mij, vuur mij aan.
Dat ik niet uitval, dat wij allen
zo zwaar en droevig als wij zijn,
niet uit elkaars genade vallen
en doelloos en onvindbaar zijn.*

Huub Oosterhuis

VERDRAAGZAAM

Wim Schouten

Soms treft een zin in een lied van Huub Oosterhuis je als een moerslag. Het lijkt dan wel of die zin speciaal geschreven is voor waar je op dat moment door in beslag wordt genomen. Neem het citaat boven dit redactioneel. Het werd gezongen tijdens de laatste zomerdienst van dit jaar. Voor mijn gevoel sloop de kater van de coronacrisis nog door de matig gevulde kerk. Ik realiseerde me dat we de laatste tijd, zo zwaar en droevig als we waren, het ondenkbare hebben laten gebeuren: uit elkaars genade vallen en doelloos en onvindbaar worden. Het is makkelijk verdraagzaam te zijn wanneer iedereen om je heen doet en denkt zoals jij. Staan anderen ten aanzien van iets wezenlijks er heel anders in dan jij, dan wordt je verdraagzaamheid op de proef gesteld, zoals Jules de Vries beschrijft.

Een andere vijand van verdraagzaamheid is angst. Henk Schouten beschrijft in dit nummer hoe angst voor een straffende God het Joodse volk onverdraagzaam maakte. Op dezelfde manier was angst, voor het virus enerzijds en voor een samenleving op slot aan de andere kant, fnuikend voor de verdraagzaamheid in onze gemeenschap. Het vergt

moed om verschillen van inzicht in en omgaan met een epidemie te verdragen. Net zo goed als het in de zestiende eeuw moeilijk was om, zoals de dit jaar vijfhonderd jaar geleden geboren Coornhert bepleitte, verschillende godsdiensten en ongodsdiensten vreedzaam naast elkaar te laten bestaan. Rob van den Boom bespreekt in dit blad een essaybundel over verdraagzaamheid, die verschenen is naar aanleiding van Coornherts 500e verjaardag. Coornhert was niet alleen een tolerant man, hij was ook een jurist die in 'Boeventucht' pleitte voor een humaan maar strikt strafrecht.

En dat brengt ons na grote verschillen en angst bij het volgende ingrediënt voor onverdraagzaamheid; gebrek aan handhaving van de regels. Hoe verschillend we ook over dingen denken, we moeten ervan uit kunnen gaan dat er regels zijn die, hoe onzinnig sommigen die ook mogen vinden, gehandhaafd worden. Ontbreekt dat, dan pruttelt uit de kookpot van verschillen en angsten al snel een walm van onverdraagzaamheid op.

Een omgeving waar verdraagzaamheid niet bepaald een sleutelwoord is, is de politiek. Daar schrijft Gerard Visscher

over. Interessant is zijn opmerking, dat in 'verdraagzaamheid' het woord 'verdrag' zit.

Een van de essays in de door Rob van den Boom beschreven bundel gaat over het onderwijs als oefenplaats voor verdraagzaamheid. Daar gaat ook de bijdrage van Wilmienke Koppe over. Zij geeft de voorkeur aan spreken over verbinding zoeken in plaats van verdraagzaamheid. Verbinding zoeken met wie anders over dingen denkt dan jij, over je angst voor het onbekende heen stappen en je nieuwsgierigheid en betrokkenheid het laten winnen van je angst. Meewerken aan gezamenlijke regels die, hoe mal we ze soms ook kunnen vinden, iedereen een houvast bieden. Dat zijn de stappen waarmee we, ook in de Ekklesia, weer in elkaars genade kunnen vallen, een gezamenlijk doel kunnen nastreven en voor elkaar weer vindbaar zijn.

Zo'n doel kan zijn een leefbare aarde na te laten aan onze kleinkinderen. Dat is, zoals we in de bijdragen van Jasper Radder kunnen lezen, een immense klus. Bij die grote opdracht die ons verbindt, valt wat ons verdeelt in het niet.

Hoe verdraagzaam ben ik:

Work in Progress

Jules de Vries

Nee, het thema is niet verdraagzaamheid, het thema is verdraagzaam. Het eerste is een begrip en je kunt er een mooi algemeen verhaal over maken, maar het tweede is een houding. Het gaat veel meer over jezelf: hoe verdraagzaam ben ik. Nou, dat zit wel goed... toch...??

Ai, het noopt tot kritisch zelfonderzoek. Tja, net deze week was er op een van mijn clubs iemand die afscheid nam en een levensbericht hield, een persoonlijk verhaal over zijn leven. Hij vertelde onder meer, dat hij samen met zijn vrouw besloten had zich niet te laten vaccineren tegen corona. En dat had nogal wat consequenties in hun persoonlijk leven. Geen reizen, geen bezoek aan restaurants in die periode, want geen vaccinatiebewijs. Uitsluitingen en verlies van vriendschappen, met de nek aangekeken. Gevoel van onrechtvaardigheid riep het bij hem op, hij had toch altijd netjes zijn bijdrage aan de maatschappij geleverd?? Van die kant had ik het nooit bekeken. Stomme wappies en eigen schuld dikke bult was mijn standaard insteek, ik die mij lustig inmiddels vier keer en in volle overtuiging heb laten vaccineren. Moet je maar niet zo eigenwijs zijn. Zelfs van een gedicht van Willem Elsschot (Het Huwelijk) heb ik in een wraakzuchtige antiwappiebui een wappie-variant gemaakt (*De Wappie* - zie hieronder), het eerste van de in totaal zes coupletten (de rest zal ik jullie maar besparen):

Maar voor deze man heb ik veel waardering. Stel dat hij dit werkstukje zou lezen!! Als *hij* zich niet wil laten vaccineren, dan blijf ik hem als persoon respecteren, al ben ik het niet met zijn standpunt eens en ook al blijf ik de destijds jegens niet gevaccineerde personen opgelegde vrijheidsbeperkingen onderschrijven.

Het kritische zelfonderzoek leidde dus tot de conclusie dat ik minder verdraagzaam was (ben?), dan ik zelf voor mogelijk had gehouden. Het voorbeeld is wellicht wat ongelukkig voor de Ekklesia, hoewel de helaas mislukte goedmaakactie wel weer getuigt van respect jegens degenen die vertrokken zijn met min of meer vergelijkbare standpunten als hierboven geschetst.

Geen goed zonder kwaad, schreef de Duitse filosoof Friedrich Schelling in zijn boek over menselijke vrijheid. En beide zit dus kennelijk in elke mens, ook in mij. Dat kan heel pijnlijk zijn, zeker als dat blijft hangen en bepaalde personen elkaar langdurig niet meer verdragen. We merken dat in de Hospices, waar mensen de laatste weken/maanden voor hun overlijden doorbrengen.

Een standaard vraag aan een gast is die naar een partner en eventuele kinderen. Dan voel je al, dat er soms iets niet goed zit, bijvoorbeeld met een van de kinderen. En dan is de logische vervolgvraag: mag ik die persoon binnenlaten als die hier voor de deur staat. Lastig om dan nee te zeggen. Soms leidt het bezoek van zo'n persoon tot klaarheid: ze kunnen elkaar weer verdragen en er is een goed afscheid. Zoals bij die broer die na vijftien jaar stilte toch nog afscheid nam van de vrijwel comateuze gast in het Hospice en daar dankbaar voor was. Helaas, andersom gebeurt ook. Er blijkt géén verzoening mogelijk. Ach, verzuchtte de manager van het Hospice, je ziet toch vaak dat mensen sterven zoals ze geleefd hebben, de een teruggetrokken en met slechts een vrijwilliger of verpleegkundige in diens nabijheid, de ander omringd door warme vrienden en familie.

Hoe verdraagzaam ben ik? Natuurlijk, je hoeft niet over je heen te laten lopen, het is niet meer dan normaal dat je zelf je grenzen stelt en het is oneerlijk jegens jezelf als je alleen maar toegeeft om conflicten te vermijden. Maar, die andere kant is er ook; er is dus alle reden voor kritisch zelfonderzoek. Zodat je leven in overeenstemming komt met hoe je ooit wil sterven.

Vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen, zei Jezus in Lucas 23 vers 34. Nog steeds dus.

Hoe verdraagzaam ben ik: *Work in Progress*.

De Wappie
Jules de Vries

*1 Toen wij bespeurden hoe corona in de tijd
In d'ogen van de wappies de logica ras uit ging doven
hun zinnen had verweesd, hun voorhoofd had doorkloven,
toen wendden wij ons af in wanhoop en in spijt.*

Onverdraagzaam in Bijbel en Koran

Henk Schouten

Verkondigen de Bijbel en de Koran verdraagzaamheid?

Dat valt nog te bezien. Al te vaak verdraagt God volgens de schrijvers geen onrecht en geen ongeloof. Niet voor niets wordt zo vaak het oordeel aangekondigd. Toch kom ik het woord 'onverdraagzaam' nergens tegen. Het woord 'verdraagzaamheid' staat slechts tweemaal in de bijbel en wel in de brief van Paulus aan de Romeinen als hij spreekt over de rijkdom van Gods verdraagzaamheid en lankmoedigheid. Bij Jeremia (44:22) lees je dat God gruwelen niet verdraagt en bij Jesaja (1:13) lees je dat God huichelachtige offers en feestelijkheden niet verdraagt als er sprake is van onrecht. Maar profeten als Maleachi (3:2) en Joël (2:11) vragen zich af wie van de mensen de 'dag des Heren' kan verdragen, vanwege het oordeel dat geveld zal worden.

En in Matteüs 17:17 vraagt Jezus zich af 'hoe lang zal ik u nog verdragen?' Voor Jezus is er blijkbaar ook een eind aan

zijn verdraagzaamheid. Dat betekent niet, dat Jezus onverdraagzaam is, ook al noemt hij in Matteüs 6 de farizeeën huichelaars, want van huichelarij moet hij niets hebben.

In de Koran verdraagt God ongeloof niet, want er worden opvallend veel negatieve woorden gewijd aan ongelovigen. Mohammed wordt echter gemaand om geduldig te blijven onder alle smaad en hoon die hem ten deel vallen door de ongelovigen in zijn tijd. Je zou willen dat al zijn volgelingen ook zoveel geduld hebben met smaad en hoon. In de bijbel wordt Jezus verheerlijkt als een man van smarten om zijn geduld onder de kruisweg, met een verwijzing naar de profetie in Jesaja 53:1-7.

Zijn Bijbel en Koran intolerante boeken?

Dat hangt af van hoe je verschillende teksten gebruikt en uitlegt. Je kunt er heel fanatiek andersdenkenden mee veroordelen. Maar je kunt er ook in liefde en geduld mee omgaan door gevaarlijke

teksten in quarantaine te zetten. Het voorbeeld van Elia die vierhonderd Baäl-priesters liet afslachten (I Konink 18:40) hoeven we niet te volgen. In de Bergrede spreekt Jezus heel anders over de omgang met je tegenstanders. Je kunt ze ook je andere wang toekeren. Vooral het boek Leviticus is nogal onverdraagzaam naar alles wat afwijkt van de heersende normen. Maar in het 'Oerboek van de mens' wordt terecht opgemerkt, dat Leviticus in de ballingschap vorm heeft gekregen. Vanuit de angst dat afwijkingen van de heersende normen de oorzaken waren van de ballingschap (als straf van God), worden de leefregels heel rigide geformuleerd. Krampachtigheid en onverdraagzaamheid hangen samen. Een dergelijke mentaliteit zie je ook bij strenge christenen en strenge moslims. Angst is hier een slechte raadgever. Dan wordt vergeten dat volgens Paulus in Romeinen 13:10 de liefde de vervulling van de Wet is en niet de regeltjes.

Dirck Coornhert
1522-1590

Coornhert en de roep om verdraagzaamheid

Rob van den Boom

Dirk Volckertsz Coornhert leefde van 1522 tot 1590 en was een eigenzinnig progressief denker, schrijver en kunstenaar. Hij was adviseur van Willem van Oranje.

De Haarlemse Coornhert Stichting zet zich in voor de verspreiding van zijn ideeën, onder andere over tolerantie en wat moreel verantwoord leven en samenleven betekent.

Coornhert had reden om zich druk te maken over verdraagzaamheid. Hij was van huis uit katholiek, was een groot voorstander van godsdienstvrijheid en fel gekeerd tegen de praktijken van kettervervolgingen. Voor Coornhert waren tolerantie en gewetensvrijheid centrale waarden. Dat Coornhert dit jaar vijfhonderd jaar geleden het levenslicht zag, wordt onder andere gememoreerd met de verschijning van een essaybundel.

De essaybundel 'Ware Tolerantie'

Deze bundel zet het thema 'verdraagzaamheid' centraal. Het kreeg de titel 'Ware tolerantie' en de intrigerende ondertitel 'Hoe we onszelf kunnen zijn en elkaar toch kunnen verdragen'. De bundel omvat twintig essays, geschreven door een keur van bekende filosofen, wetenschappers en columnisten. De eindredactie lag in handen van Marcel ten Hooven, journalist en redacteur bij De Groene Amsterdammer. Stevo Akkerman – vaste columnist bij dagblad Trouw – leverde columns aan bij elk van de hoofdthema's.

De bundel kent vier delen. Een samenvatting maken is ondoenlijk. Ik zal hieronder in kernwoorden kort duiden waar de essays over gaan.

Het eerste deel omvat vier essays betreffende tolerantie en de samenleving. Marcel ten Hooven opent de bundel met een uitgebreid betoog over de gevolgen van dertig jaar neoliberal beleid: naar zijn mening is grotere tolerantie cruciaal voor het tegengaan van de sociale ontbinding. Lotfi El Hamidi zoomt in op de stad Rotterdam, een multiculturele smeltoven met een rijke ervaring met tolerantie. Germain Creyghton schrijft over de school als 'oefenplaats' voor tolerantie, voor verzet tegen de straatcultuur en het consumptisme. Ten slotte in dit deel Jan

Postma met een essay over de 'boosheid' in de internetcommunicatie.

De acht essays in het tweede deel bespreken tolerantie in relatie tot de democratie. Het eerste essay van Kees Schuyt gaat over hoeveel tolerantie een samenleving nodig heeft of kan verdragen. Halleh Ghorash onderstreept de noodzaak van meer aandacht voor 'tussenruimtes' dat wil zeggen de ruimte tussen gelijkheid en de erkenning van verschillen tussen mensen.

Het derde essay onder deze noemer is van Bastiaan Rijpkema. Hij bespreekt de wetgeving die in recente jaren ontwikkeld is om de democratie te kunnen beschermen; volgens de schrijver is daarmee een stuk vrijblijvendheid rondom tolerantie verdwenen.

Het liberalisme komt vervolgens opnieuw aan bod in twee betogen: Ger Groot bespreekt de vermeende intolerantie van het vrijheidsdenken en Bas van Stokkum de VVD-retoriek van de afgelopen vijftientig jaar.

De filosofe Fleur Jongepier behandelt de tolerantie in relatie tot de pandemie, en Gabriël van den Brink de moeizame relatie tussen de meerderheid en minderheid in onze samenleving. Ten slotte komen provincialisme en identiteitsdenken aan bod bij Theo de Wit.

In het derde deel van de bundel gaan vier essays over tolerantie en de rechtsstaat. Rick Lawson zoomt in op de

ruimte voor artistieke uitingen en vrijheid. Tamar de Waal bespreekt burgerschap als cultuur, de Nederlandse kernwaarden en de manier waarop migranten worden benaderd. De vrijheid van onderwijs, artikel 23 van onze Grondwet, staat centraal in het essay van Paul Frissen. Geert Corstens behandelt de rol van (straf)recht en vergeving in menselijke verhoudingen.

Ten slotte, in het vierde en laatste deel van de bundel, handelen vier essays over tolerantie in relatie tot ethische vragen. Paul van Tongeren, onze filosoof des Vaderlands, schrijft over de moeite om te verdragen wat je tegelijkertijd als kwaad of als onrecht bestrijdt. James Kennedy bespreekt het geweten als de bron van tolerantie. De Leidse Maurits Berger heeft het over de cultuur van religieuze ingeto-

genheid, en de fixatie op religie. Ten slotte behandelt Gerlof Verwey de dubbele betekenis van tolerantie namelijk verdraagzaamheid en respect.

Dirk Volckertsz Coornhert zou buitengewoon geïnteresseerd geweest zijn in deze bundel van overdenkingen. En hij zou graag meegedaan hebben met één van Ekklesia's gespreksgroepen, zeker wanneer dit boek daar bestudeerd en besproken zou worden!!

Deze bijdrage staat in verband met het project "Op zoek naar ware tolerantie" (zie artikel Wim Kuin)

Drie zondagse vieringen over:

VRIJHEID & VERDRAAGZAAMHEID

4 sept	prof. dr. Bastiaan Rijpkema
hoogleraar Encyclopedie van de
Rechtswetenschap, Bijzonder hoogleraar
Verdraagzaamheid, Leiden	
11 sept	ds. Derk Stegeman
directeur Diaconie Den Haag	
18 sept	dr. Tjeerd de Boer
v/h theoloog Hong Kong, Chili, Brazilië
- aansluitend lunch met inleiding door:
Kathleen Ferrier, voorzitter Ned. Unesco Cie	

Hooglandse kerk
12.00 uur

Ook de eerste drie zondagse vieringen van de maand september staan in het teken van verdraagzaamheid.

Op 4 september opent Bastiaan Rijpkema, die ook heeft meegewerkt aan het hierboven besproken boek, het academisch jaar met een eerste overweging over *Vrijheid & Verdraagzaamheid*.

Op de zondag daarna houdt Derk Stegeman een overweging over hetzelfde onderwerp, bekeken vanuit de theologische gezichtshoek.

Tjeerd de Boer sluit de reeks af. Na de lunch houdt zijn echtgenote Kathleen Ferrier, voorzitter van de Nederlandse Unesco Commissie, een inleiding.

Onverdraagzaam ten opzichte van de uitputting van de aarde

Jasper Radder

In de NRC van 9 en 10 juli 2022 verscheen een artikel, getiteld: 'Wie mag groeien en wie moet krimpen?' Volgens de denktank Global Footprint Network is de ultieme maatstaf die de uitputting van de aarde weergeeft die van de biocapaciteit. De biocapaciteit is de hoeveelheid voedsel en grondstoffen die de aarde binnen één jaar kan produceren en de uitstoot die bossen en oceanen kunnen absorberen. Nederland blijkt een ecologische voetafdruk te hebben van 3,45 aardes. Dit betekent dat wij 3,45 aardes nodig hebben om ons huidige welvaartsniveau te kunnen handhaven. De wereldbevolking gebruikt op jaarbasis inmiddels de biocapaciteit die niet op één, maar op 1,75 aarde beschikbaar is. Elk jaar gebruiken we dus 75% meer dan er beschikbaar is. De dag waarop wij alles gebruikt hadden, waar wij dit jaar 'recht' op hadden, was 28 juli jl. Wij leven de rest van dit jaar in een debetperiode. Zouden we als Nederland terug willen naar het voor ons aanvaardbare niveau van één aarde, dan moeten we minimaal terug naar het huidige niveau van Tsjaad en Myanmar. Een opgave die denk ik nog tot weinig Nederlanders is doorgedrongen.

Een van de problemen die in dit verband dus aangepakt moet worden heeft te maken met onze voedselvoorziening. Recent is een interessant boek over dit onderwerp verschenen van Imke de Boer, hoogleraar Dieren & Duurzaamheid aan Wageningen Universiteit, getiteld: *'Past het dier nog op ons bord?'* Een wellicht wat provocerende titel, maar dit hangt samen met het feit dat zij niet alleen wetenschappelijk onderbouwt hoe onze voedselvoorziening te verduurzamen, maar ook wat dit betekent voor overheden en bedrijven en voor onze eigen, persoonlijke eetpatro-

nen. Haar belangrijkste boodschap is dat kringlopen gesloten moeten worden. Afval moet circulair terug naar de plaats van productie.

De Boer verstaat onder het voedselsysteem het geheel aan activiteiten en spelers verbonden met de productie, verwerking, distributie, bewerking, consumptie en afvalverwerking van voedsel, evenals de sociaaleconomische, ecologische en ruimtelijke uitkomsten van deze activiteiten.

In eerste instantie richt de auteur haar aandacht op het milieu en de natuur. Zij citeert een Zweeds onderzoek uit 2015 dat de twee belangrijkste grenzen die de draagkracht van de aarde bepalen om die stabiel en gezond te kunnen overdragen aan ons nageslacht worden bepaald door het klimaat en de biodiversiteit.

Wat het klimaat betreft is het voedselsysteem wereldwijd verantwoordelijk voor ongeveer een derde van alle emissies van broeikasgassen. Bij de productie en consumptie van ons voedsel is de bijdrage van koolstofdioxide (CO₂) 52%, van methaan (CH₄) 35% en van lachgas (N₂O) 10%. Koolstofdioxide komt voornamelijk vrij bij verbranding van fossiele brandstoffen en bij verandering van landgebruik, zoals ontbossing of afbraak van organisch materiaal in de bodem. Methaan komt vooral vrij uit de pens van runderen, uit dierlijke mest en bij afvalverwerking. Lachgas komt vooral vrij door stikstofbemesting van gewassen, tijdens mestopslag en bij beweiding.

Wat de biodiversiteit betreft is het voedselsysteem de belangrijkste oorzaak van het verlies van biodiversiteit. Biodiversiteit staat voor het aantal, de verscheidenheid en de veranderlijkheid van levende organismen. Een gezonde bo-

dem barst van leven en zit vol met wormen, aaltjes, mijten, springstaarten, mieren, kevers, duizendpoten, schimmeldraden en bacteriën. De redenen voor het verlies van biodiversiteit zijn verandering in de natuurlijke leefomgeving van soorten door ontbossing, onttrekking van water aan rivieren, omwoelen van de zeebodem, overbevising, verlies van bodemleven door bodemerosie, klimaatverandering en overmatig gebruik van meststoffen en pesticiden. Gezonde ecosystemen geven ons niet alleen voedsel, vezels, energie en medicijnen, maar zijn ook essentieel voor het behoud van schoon water en zuivere lucht, de bestuiving door insecten van voedselgewassen en het reguleren van het klimaat.

Om al ons voedsel te produceren gebruiken we nu ongeveer 40% van al het daarvoor bruikbare land op aarde. Dit landbouwareaal bestaat voor 30% uit vruchtbaar akkerland en 40% hiervan wordt gebruikt voor het telen van voer voor dieren, ook in Nederland. De zeeën leveren hoewel ze 70% van het aardoppervlak beslaan, slechts 1 à 2% van het benodigde voedsel op.

Voor de productie van voedsel via monoculturen zijn pesticiden nodig om ziekten en plagen te voorkomen. Een akker met een gezonde bodem, omgeven door een inheemse vegetatie van akkerranden, heggen en houtwallen, waarop diverse gewassen geteeld worden, kan dezelfde bescherming bieden tegen ziekten en plagen en evenveel opbrengen als die via monoculturen. De zware machines die bij het bewerken van monoculturele landbouw worden gebruikt kunnen vervangen worden

door robots voor zaaien, wieden en oogsten.

Betekent dit dat we in de toekomst alleen nog plantaardig voedsel zullen eten? Dat mag, maar het hoeft niet. Tijdens de productie van voedsel ontstaan allerlei 'reststromen' die de mens niet kan of wil eten. Varkens blijken heel geschikt om oogstresten van het land te eten. Tegelijkertijd wroeten ze in de aarde, wat het bodemleven ten goede komt en bemesten ze het land. Kippen en eenden kunnen in een boomgaard gehouden worden. Ze zijn dol op rottend fruit en eten slakken en schadelijke insecten op. Nederlandse melkkoeien kunnen worden gevoerd met een bijproduct van bier. Als je tien liter bier produceert, levert dat ook twee kilogram bierbostel op, zeer geschikt als veevoer. Door dieren te voeren met reststromen brengen ze waardevolle nutriënten terug in de voedselkringloop en wordt ons akkerland effectief benut. Je hebt zelfs minder akkerland nodig, als een kleine hoeveelheid van het voedsel dat we eten van dieren afkomstig is.

Het merendeel van de landbouwgrond in de wereld is echter geen akkerland, maar grasland. Ongeveer een derde van dit grasland is ook geschikt om als akkerland te dienen.

Grazend vee geeft ons meer dan alleen melk en vlees. Op kruidenrijk grasland draagt het bij aan het behoud van de biodiversiteit, waterberging en een mooi landschap, en past het in een duurzaam beheer van ons landelijk gebied. Maar het beweiden van grasland is niet gratis, want grazende herkauwers zijn netto producenten van de broeikasgassen methaan en lachgas. De vraag is dus: hoe-

veel grasland hebben wij, naast al het akkerland, wereldwijd nodig om voldoende en duurzaam voedsel te kunnen produceren voor iedereen en welke graslanden kunnen we teruggeven aan de natuur of bebossen om zo koolstof op te slaan. Deze vraag is wetenschappelijk nog niet beantwoord. Wel is duidelijk dat de productie en dus consumptie van dierlijk voedsel wordt beperkt door enerzijds de beschikbaarheid van reststromen en biomassa van graslanden en anderzijds door de draagkracht van stikstofgevoelige natuurgebieden. Eerste schattingen laten zien dat, wanneer we dieren uitsluitend zouden voeren met reststromen en gras uit Nederland, we in ongeveer een derde van onze dagelijkse behoefte aan eiwit kunnen voorzien met dierlijk voedsel. Voor een gemiddelde Nederlander betekent dit dat de helft van zijn behoefte aan eiwit dan door dierlijk voedsel is gedekt. De andere helft moet dus uit plantaardig voedsel komen.

Een volgende vraag is of we, wanneer we dieren enkel met reststromen en gras voeren, nog wel voldoende mest hebben om onze akkers mee te bemesten. Planten hebben de hoofdelementen stikstof, fosfor en kalium, en de sporenelementen ijzer en borium nodig om goed te kunnen groeien. Zij haalden deze vroeger uit de voorraad in de bodem, uit oogstresten en uit dierlijke mest. Een uitzondering vormen vlinderbloemigen (erwten, bonen en klaver) die stikstof met behulp van bacteriën uit de lucht kunnen opnemen. De beschikbaarheid van stikstof- en fosforkunstmest leidde tot een enorme productie van voedsel voor zowel mens als dier. Het massale gebruik van deze mest leidt echter ook tot weglekken van stikstof en fosfor naar de lucht, het water en de bodem en draagt zo bij aan klimaatverandering en verlies van biodiversiteit.

Als we op de huidige voet doorgaan is over driehonderd jaar de grondstof fosfor uit mijnen niet meer beschikbaar. Om duurzaam voedsel te kunnen blijven produceren zullen we er dus voor moeten zorgen dat er zo min mogelijk fosfor weglekt uit ons voedselsysteem. Maar helpt het dan als we alle kunstmest vervangen door dierlijke mest en dus de akkerbouw en veehouderij opnieuw met

elkaar verbinden? Volgens de auteur is dat niet voldoende! Om de kringloop van fosfor echt te sluiten, moeten we niet alleen alle dierlijke mest goed benutten, maar ook alle fosfor die uit de landbouw verdwijnt via het geproduceerde plantaardige voedsel dat wij zelf eten en dat via onze eigen ontlasting en urine in het riool terecht komt. Alleen als we erin slagen alle fosfor uit voedselverliezen en dierlijke én menselijke mest slim te recyclen in onze landbouwsystemen, kunnen we de fosforkringloop grotendeels sluiten.

Stikstof lekt in tegenstelling tot fosfor makkelijk weg uit ons voedselsysteem, als gas of opgelost in water. Landbouw zonder stikstofverliezen naar het milieu is volgens de auteur niet mogelijk. Te veel stikstofverlies naar de omgeving kan bijdragen aan klimaatverandering en verlies van biodiversiteit. We zullen er dus samen voor moeten zorgen dat stikstof die weglekt, kan worden afgebroken in de natuurlijke kringloop van de ecosystemen. Een mogelijkheid om de stikstof die weglekt op te ruimen is het telen van vlinderbloemigen. Een andere mogelijkheid is dieren, afhankelijk van de soort, te voeren met hoogwaardige reststromen, als bakkerijafval, olieschroot, voedselafval, slachtafval, of goed verteerbaar gras in plaats van met laagwaardig restafval als stro, waardoor we wel kunnen bijdragen aan een emissiearm voedselsysteem. Een tekort aan stikstof zal niet ontstaan, want de lucht die ons omringt bestaat voor bijna tachtig procent uit stikstof.

Als toekomstige andere mogelijkheden noemt de auteur nog 'duurzame' stikstofmest gewonnen uit stikstofgas uit de lucht met behulp van hernieuwbare energie, en reststromen en gras composteren en deze als mest gebruiken.

Eén ding is echter duidelijk: wij, mensen, zullen weer moeten leren te eten wat de aarde schaft, grotendeels plantaardig, lokaal en met de seizoenen mee en te genieten van het kleine beetje dierlijk voedsel dat de aarde ons biedt, in plaats van te produceren wat we willen eten. De auteur beschouwt zichzelf als veganist, maar moet ruiterlijk toegeven dat zij bij haar ontbijt eigenlijk niet zonder volle yoghurt en kaas en zo nu en dan een

eitje kan. 'Wij zijn gewoontedieren.' Veganistisch eten vergt kennis van zaken. Dierlijk voedsel zit vol met waardevolle en goed opneembare voedingsstoffen, zoals essentiële aminozuren, vitaminen (B12) en mineralen (ijzer en calcium). Wanneer we alleen plantaardig voedsel eten, zullen we er voor moeten zorgen dat er geen tekorten aan essentiële voedingsstoffen ontstaan. Gezond eten betekent gebalanceerd eten, dat wil zeggen: de juiste balans in variatie, kwaliteit en hoeveelheid.

Naast het bovenstaande komen in het boek nog diverse andere, niet onbelangrijke zaken aan de orde die ik hier slechts kan aanstippen.

Zo pleit de auteur ervoor dat landbouwdieren zodanig gehouden moeten worden dat zij zoveel mogelijk volgens hun eigen gedrag kunnen leven. Een paar voorbeelden. Hennen moeten kunnen scharrelen en stofbaden, makkelijk een ei kunnen leggen en moeten op stok kunnen. Varkens willen wroeten, voedsel zoeken en de omgeving verkennen. Koeien willen grazen en hun kalf zelf zogen.

Ook maakt zij bezwaar tegen overbodig vervoer van dieren door Europa, bijvoorbeeld van kalveren uit Oost-Europa naar Nederland en van varkens naar slachterijen in Duitsland.

Niet alleen wilde dieren kunnen zoönosen (ziekten van dieren op mensen) overdragen, maar landbouwdieren kunnen dit evenzeer. Denk maar aan Q-koorts en vogelgriep. Het houden van exotische dieren kan om deze reden ook een risico zijn.

Supermarkten zouden zich veel meer in moeten zetten voor de beschikbaarheid van gezonde voeding. De overheid zou grenzen moeten stellen op grond van de bovenstaande mogelijkheden voor het milieu, zogenaamde milieuplafonds. En wij zouden ons er voor moeten inspannen de relatie tussen burger, boer en natuur te herstellen.

Tot slot. De auteur is van mening dat het dier het recht heeft 'geen eigendom te zijn'. Hoe staan wij tegenover dieren. Zijn wij van mening dat dieren gelijkwaardig zijn aan mensen, maar niet gelijk. Of plaatsen wij ons antropocentrisch boven hen, zoals Aristoteles met zijn 'animal rationale', in zijn voetspoor Descartes, en de monotheïstische religies.

Politiek en verdraagzaamheid

Gerard Visscher

De politieke cultuur in enge zin

Op het eerste zicht lijken de begrippen politiek en verdraagzaamheid niet direct in elkaars verlengde te liggen. Er wordt dan wel gemakkelijk beweerd dat de Nederlandse maatschappij in vergelijking met andere samenlevingen en landen opvallend tolerant is, maar wat er precies onder verstaan moet worden, is nog niet zo eenvoudig te duiden.

Het begrip politiek is niet zo moeilijk te omschrijven. In de politiek draait het om macht: het vermogen anderen iets te laten doen of juist niet te laten doen. Dat klinkt niet per se aardig, maar dat is niet zo relevant. Het gaat er natuurlijk om waarvoor macht in specifieke gevallen wordt gehanteerd. Het ene doel is het andere niet.

Bij verdraagzaamheid denken we toch vooral aan de bereidheid om anderen tegemoet te komen, niet al te zwaar te vallen of in elk geval niet het vel over de oren te halen. Verdraagzaamheid ligt in dezelfde taalsfeer als 'verdrag'. Over een internationaal verdrag d.w.z. een overeenkomst tussen staten schreef een specialist op dat terrein ooit: *Verdrag komt van verdragen*. Zonder een bepaalde bereidheid om met elkaar overeenstemming te bereiken is het moeilijk een overeenkomst te sluiten. Maar dat duidt wel op een zekere wederkerigheid die nu niet direct in het begrip verdraagzaamheid te vinden is. Die wederkerigheid is in de Nederlandse politieke cultuur in elk geval wel een basisgegeven. We kunnen zaken doen als iedereen bereid is – eventueel een beetje – water bij de wijn te doen. Al heel lang zoeken politieke partijen als exponenten van politieke stromingen in de Nederlandse parlementaire democratie toenadering tot elkaar, nadat de kiezers de macht via hun stem hebben verdeeld. Als de zetels in Tweede Kamer, Provinciale Staten of gemeenteraden zijn verdeeld, proberen politieke partijen voor de komende vier jaar een akkoord te sluiten

over het te voeren beleid. Wanneer een meerderheid een akkoord sluit – eventueel na lang touwtrekken – is in principe voor een periode van drie à vier jaar duidelijk wie welk beleid gaat voeren. Van verdraagzaamheid is vervolgens nauwelijks meer sprake: het akkoord lijkt zoals dat heet 'in beton gegoten'. Afwijken van het akkoord kan nauwelijks, op straffe van het uiteenvallen van de coalitie. Althans tot zich onvoorziene omstandigheden voordoen. En dat is haast voorspelbaar ook nogal eens het geval, waarbij natuurlijk ook de oppositie haar echt niet altijd vergeefse rol speelt. Maar ook dan komt het er al gauw op neer, dat afwijken van het akkoord door de ene coalitiepartij betekent dat een stevige prijs betaald moet worden aan de andere betrokken partijen. Daarbij geldt wel dat in de landelijke politiek een partij die op winst staat in de voortdurend gehouden peilingen, zich meer kan permitteren dan een partij die op voorhand op verlies mag rekenen. Verdraagzaamheid is bepaald geen wezenskenmerk van onze politieke cultuur.

Een andere invalshoek

Dit is de ene kant van het verhaal, het politieke proces in enge zin. Er is ook een andere invalshoek mogelijk. Als de Nederlandse maatschappij relatief tolerant lijkt, is dat – heel lelijk gezegd – niet uit de lucht komen vallen. De maatschappij waarin wij leven is van onderop gegroeid, historisch van generatie op generatie doorgegeven, maar in elk geval ook een product van politieke besluitvorming. Sinds Nederland ruim twee eeuwen geleden zijn onafhankelijkheid na de Franse overheersing kreeg, is de maatschappij via politieke besluitvorming onherkenbaar veranderd. Dat is op allerlei gebied via wetgeving door regering en volksvertegenwoordiging gezamenlijk tot stand gebracht. Machtsvorming van politieke actoren

resulteerde in emancipatieprocessen van uiteenlopende sociale groeperingen. Daarbij denken we haast vanzelf allereerst aan sociale wetgeving die aan de arbeidersklasse in een industrialiserende maatschappij steeds verdergaande rechten verschafte. Het Kinderwetje van Van Houten dat in 1874 fabrieksarbeid van jeugdige personen beoogde af te schaffen werd vijftien jaar later gevolgd door de Arbeidswet waarin de Arbeidsinspectie het leven zag, die aan de fabrieksarbeid door kinderen echt een einde maakte. Het liberale adagium van staatsonthouding in het economisch leven had tot meer wantoestanden geleid. Zo had de weduwe van een in de fabriek door een ongeluk met een machine omgekomen arbeider tot dan toe alleen het loon gekregen waar haar man voor die dag recht op had, vermeerderd met een toeslag van een kwartier.... Op de genoemde wetten volgden de Ongevallenwet, de achturendag, een minimaal staatspensioen, de AOW en de Arbeidsongeschiktheidswet. Gaandeweg was ook de liberale stroming niet meer de partij van de uitbuiters. Maar de echte sociale hervormingen waren toch vooral een product van confessionelen in samenwerking met de politiek georganiseerde arbeidersbeweging. Via de wetgeving kreeg uiteindelijk iedere Nederlandse burger zonder ander inkomen recht op bijstand van de overheid.

Honderd jaar sociale wetgeving resulteerde erin dat iedereen de boodschap kreeg dat hij – en ook zij – erbij hoorde: de manifestatie van verdraagzaamheid bij uitstek.

Inmiddels was Nederland allang een rechtsstaat met als specifieke kenmerken *the rule of law*, machtsenscheiding, een onafhankelijke rechterlijke macht, en heel belangrijk, ook de grondrechten van de burgers, waaronder het algemeen kiesrecht. Zonder dat algemeen kiesrecht waar de arbeidersbeweging decennia lang voor gestreden had, was van al die verworvenheden geen sprake geweest.

Niet alleen arbeiders – inmiddels werknemers – en de vrouwelijke helft van de bevolking profiteerden van het op verdraagzaamheid gerichte emancipatiebeleid. Een zekere lankmoedigheid kenmerkte bijvoorbeeld ook de Nederlandse strafrechttoepassing, waarbij we niet allereerst aan het gedogen van softdrugs hoeven te denken. Heel opmerkelijk is toch ook dat gevangenen in principe over het kiesrecht en het recht op vereniging en vergadering beschikken.

Na een eeuw verdergaande hervorming werd gesproken over de verzorgingsstaat: elke Nederlander bij wijze van spreken verzorgd van de wieg tot het graf.

In de jaren '80 en '90 keerde de wal het schip. Bezuinigingen op allerlei fronten.

De rijken hoefden er niet onder te lijden. In plaats van een schild voor de armen te vormen, bleek de wetgever een groot deel van die armen het afgelopen decennium via een algoritme-dictatuur als misbruikers van sociale voorzieningen te zien. Topambtenaren zeiden buikpijn te hebben van het beleid dat ze uitvoerden. Bewindslieden hadden geen idee voor welk beleid ze verantwoordelijk waren geweest.

In die werkelijkheid was de roep om strengere straffen al lang steeds luider geworden. De angst voor aanzuigende werking op grotere aantallen vluchtelingen zorgde eveneens voor een minder tolerant klimaat. Een serieus deel van de bevolking gaf haar stem aan populistische partijen met hun eigen-volk-eerst ideologie. De andere stromingen hadden overduidelijk moeite om de populistische verlokkingen te weerstaan. Verdraagzaamheid als richtsnoer voor hun handelen is het minste waar we op mogen hopen.

Javastraat 13

Willem Wilmink (1936-2003)

Immigranten, immigraten, niet meer uit Wolvega of Drenthe, maar uit Spanje, Klein- of Groot-Azië, Afrika, In de Atjehstraat zijn moslims bij 't gebouwtje aan de praat dat nu moskee is en dat vroeger wat met d'Heiligen der Laatste Dagen had.

Ook in mijn oude school woont de islam, maar Shakespeare zei al: 'Wat beduidt een naam?' Allah of God, Jezus of Mohammed, men bidt hetzelfde angstgebed:

'Spaar ons voor ziekte, schade aan de ziel, en Heer, ook voor een tweede Tsjernobyl, blijf met de mensheid, Heer, blijf onze Vriend, al is een tweede zondvloed dik verdiend.'

Waar men ook nieuwe mensen niet verdroeg, hier wel. Want deze stad is ruim genoeg. Molukker, Surinamer, Vietnamees, hun kinderen praten 't zelfde Enschedees.

(1991)

CONFLICT, VERDRAAGZAAMHEID EN VERGEVING IN PANDEMISCHE TIJDEN

Rob van den Boom

Pandemisch conflict

Conflicten binnen de Ekklesia? Dat is toch niks nieuws? Als wij rechtstreeks met elkaar hierover kunnen spreken (dus *niet* via mail, WhatsApp of welk sociaal medium dan ook!), dan kunnen we elkaar beter begrijpen en elkaars standpunt ook accepteren. Dat is één mogelijke verklaring. Je zou ook kunnen bedenken dat oudere Ekklesianen minder goed kunnen 'schakelen', dat daarmee de kans op verminderde tolerantie toeneemt. Kortom, vergrijzing kan in intolerantie uitmonden. Het is goed dat er een commissie 'Herstel & heling na corona' is opgezet, dat deze commissie een weg zoekt om die ontmoeting, dat gesprek terug te vinden.

De omgang met de pandemie vormde een mega-uitdaging voor iedere bestuurder. De pandemie viel juist in een periode van toenemende polarisatie in de samenleving. Gevolg van populisme, andere communicatiepatronen en verzwakking van sociale verbanden door het neoliberale beleid van achtereenvolgende regeringen.

De pandemie overviel ons op brute wijze. Zoals gezegd, we waren niet voorbereid, we wisten niet wat ons overkwam, hoe ernstig de gevolgen zouden zijn. Het lijkt erop dat we dat nog niet weten. Zeker degenen die 'long covid' hebben gekregen zijn ongelooflijk de klos. Een gebrek aan betrouwbare informatie, een afwisseling van verschillende 'regiems', een overvloed van persconferenties en talkshows, de opkomst van 'concurrerende theorieën' (zoals 'het is maar een griepje'), ja, in die chaos moest ieder van ons keuzes

maken, de overheid moest dat en óók het Ekklesiabestuur.

Verdraagzaamheid en vergeving

Het is erg begrijpelijk in deze situatie dat Ekklesianen verschillende posities hebben ingenomen, variërend van 'liberaal' (géén preventieve maatregelen, ik zoek en zie het wel uit als het zover is...) tot 'orthodox' (het hele scala van maatregelen tot op de letter volgend). En waar in de maatschappij de polarisatie om zich heen greep, gebeurde dat helaas óók binnen de Ekklesia. Hoewel de Ekklesia in haar vijftigjarige geschiedenis, als oecumenische gemeenschap, altijd veel ruimte liet voor verschillende opvattingen, bleek het, als het om corona ging, moeilijk om die verschillende keuzes en posities te respecteren, dan wel te verdragen. Daarbij ging het niet alleen om het respecteren van een ieders individuele 'waarheid', het ging óók om het over-eind houden van de Ekklesia als geheel, als gemeenschap. Ergo, het is prima dat een ieder zijn geweten onderzoekt, keuzes maakt..., maar het is wel belangrijk dat we dat van elkaar accepteren en elkaar als gemeenschap vast houden. James Kennedy bepleitte in zijn essay in de bundel 'Ware tolerantie' voor meer aandacht voor geloofsvrijheid en gewetensonderzoek. Hij eindigt met: *"De worsteling is niet voorbij en blijft dezelfde in een samenleving die de rol van het geweten en tolerantie onderschat en de voorkeur geeft aan scherpe scheidslijnen en gemakkelijke antwoorden. Ook in onze tijd hebben wij meer mensen nodig die zich afvragen: Wat is juist?"*

Ten slotte

De corona-maatregelen hebben tot grote uitdagingen geleid binnen de Nederlandse maatschappij én binnen de Ekklesia-gemeenschap. We waren er absoluut niet op voorbereid, op die pandemie. We hadden in maart 2020 géén idee hoe groot de mogelijke risico's en gevolgen zouden zijn. En dan spreek ik over de overheid, de nationale overheid of de gemeentes, maar ook over allerlei publieke organisaties, zoals de Ekklesia. Het werd een chaos, met tal van foute beslissingen, onvoldoende of verkeerde preventiemaatregelen.

Met Ekklesia's lange traditie van verdraagzaamheid zou het toch vreemd en erg jammer zijn indien de ontstane spanningen niet opgelost kunnen worden. Voor de Ekklesia is het belangrijk stil te staan bij de vraag hoe wij elkaars standpunten kunnen respecteren ('tolereren'). En, indien onze naasten beschadigd mochten zijn door hoe wij hen hebben benaderd, hoe we dat kunnen repareren, hoe we elkaar kunnen vergeven.

Never waste a good crisis, dat was een uitspraak van Churchill, waarmee hij wilde zeggen dat elke grote verandering nieuwe inzichten kan verschaffen en nieuwe mogelijkheden kan bieden. Laat de Ekklesia sterker uit deze situatie komen.

Mijn suggesties aan de commissie 'Herstel & heling na corona':

- Geef gelegenheid om met elkaar te spreken over de 'organisatieregels' binnen de Ekklesia, en de rol van het bestuur. Wat verwachten we daarvan?

Besluitvorming in de LSE tijdens het Breed Beraad 1981

De Ekklesia ontstond in de jaren zestig van de vorige eeuw. Het was een turbulente tijd met allerlei maatschappelijke debatten, een roep om vernieuwing, en een breed scala van groepen die allerlei 'heilige huisjes' omver wilden hebben. Die maatschappelijke onrust had zijn weerslag in kerkelijke kringen. Ook daar ontstond een drang naar vernieuwing, oecumene en veel interesse voor verschillende geloofsopvattingen.

Binnen de Ekklesia waren natuurlijk die verschillen ook zichtbaar, maar de oecumenische spirit en de uitstekende samenwerking tussen pastores, studenten en andere leden zorgden ervoor dat men steeds samen kon optrekken. Gedurende de vijftig jaar van haar bestaan is er steeds veel ruimte geweest voor andere opvattingen ('waarheden'). Het motto was 'alles mag en niets hoeft'.

De viering bleef al die jaren het centrale moment: het

delen van brood en wijn - de 'gezamenlijke maaltijd' - symbool voor grote diversiteit, openheid naar elkaar, dialoog en gastvrijheid.

De structuur van de Ekklesia hielp mee aan die 'ideologische ruimte'. Het was een 'platte' organisatie: allerlei groepen kregen de ruimte om 'hun ding te doen' onder de vlag van de Ekklesia. Het bestuur was vooral bezig met diverse hoofdzaken, zoals financiële aangelegenheden en het overeind houden van Rap100; of met de externe betrekkingen zoals die met de rk-bisschop. Het bestuur bemoeide zich meestal niet met wat er op 'de werkvloer' gebeurde. Feitelijk was en is er veel onderling vertrouwen, en veel tolerantie ten aanzien van afwijkende ideeën. Het was niet de traditie dat het bestuur organisatie-brede stringente regels voor alle Ekklesianen zou moeten opstellen. In maart 2020 moest dat vanwege die pandemie opeens wel gebeuren.

Hoeveel 'sturing' vinden wij wenselijk?

- Geef gelegenheid om met elkaar terug te blikken op de corona-periode. Wat ging goed? Wat ging minder goed?

- Open een discussie over de 'waarden' van de Ekklesia, haar 'mission statement', hoe gaan we met elkaar om? Hoe communiceren wij met elkaar? Hoe kunnen wij handen en voeten geven aan die kernwaarden van het christendom: verdraagzaamheid en vergeving.

-En ten slotte, laten we dan dit achter ons laten en een veel belangrijker debat gaan voeren: wat verwachten we van de komende jaren? De opstapeling van crisis op crisis, die momenteel in onze samenleving gaande is, gaat dat tot chaotische situaties leiden? Hoe moeten wij ons als geloofsgeenschap daarop voorbereiden?

Ogen dicht

*Gedichterd door Tiamo, kat des huizes.
Opgeschreven door Monique van der Gaag.*

Ogen dicht

“Vrouwje, waarom zit je met je ogen dicht op de bank? *Je kunt niet langer verdragen wat je ziet.* Als wijze kater begrijp ik dit niet. Wát maakte je zo van streek? Het is die hond, hè? Ik hoorde hem wel blaffen. Jij liep zeker net langs. Hij blaft altijd tegen jou. En zijn baasje zegt niets. Nu denk jij dat je afgeblaft mag worden. Maar ik verstond wat die hond zei: ‘Wat ruik ik? Vlees! Lekker! Kom hier. Nù!’ Hond, ja. Hij had je beter eerst kunnen besnuffelen en dan zeggen: ‘Zal ik een pootje geven of krijg ik meteen een kluijfje?’ Er zijn heus honden, die weten hoe het hoort. Kijk, je glimlacht. Je kent ze al. Daarom heb je natuurlijk die kleine kluijfjes in je tas. Ik wist het!”

Suikerkat

Deze zomer werd ik heel erg moe en had ik een ondraaglijke dorst. Ik drink het liefste uit die soepkop onder de salontafel. Ik dronk hem helemaal leeg en jij schrok je een hoedje, want dat deed ik anders nooit. Wat ik nog meer voor ongemakken had, daar zal ik niet over uitweiden. Ook een kat heeft recht op medisch geheim. We gingen acuut naar de dierendokter en hij vertelde dat ik suiker heb. Of we met de behandeling wilden starten? Ja, miauwde ik zonder aarzeling. Natuurlijk! Ook jij twijfelde geen moment: als ik me maar beter in

mijn katervel zou gaan voelen. We hadden geen idee waar we ja tegen zeiden. De behandeling met insuline zou me een goed leven kunnen geven...

Diabeteskattenforum

Als ik eenmaal goed ingesteld was, dan pas. Maar dat is een lang verhaal. Weet je nog dat je voor iemand een mooi, duurzaam rouwstuk wilde maken, als eerbetoon? Je kwam er niet aan toe. Je was alleen met mij bezig. Je sloeg zelfs je kerkdienst over. Je bracht je bloemen en verdween. Bijna had je voor mij dat rouwstuk kunnen maken. Niet gaan huilen! Ik vind dit ook heel erg pijnlijk. Ik houd van jou. En jij van mij. Daarom heet ik **Tiamo**. Godzijdank, dat je je schroom opzij zette en je ons aanmeldde bij het Diabeteskattenforum. Wat een zegen is dat! Je gaf mij zelfs een nickname: Poesje Mauw heet ik daar. En jij heet gewoon Monique.

Stoffelfonds

Vrouwje Prik-Angst, zo noemde ik je vorig jaar. Wat had je het moeilijk toen jij je vaccinatie moest. Ik mocht niet met je mee. Een aardige tweevoeter hield je hand vast. Gelukkig maar. En kijk nu eens: je geeft mij twee keer per dag een insuline-injectie. Ik ben zo trots op jou! En je wilde zelf thuis mijn glucose kunnen meten. Want blind insuline spuiten is gevaarlijk. Daarmee red-

de je mijn leven. De zeer ervaren diabeteskattenforumcoaches wezen je liefdevol de weg. Je vond het net zo eng als ik: oortjes-prik. Van je laatste geld kocht je een glucose-meter, teststripjes en lancetjes. Je noemt het je beste aankoop ooit. Na mij, natuurlijk! Ik ben zo dankbaar, dat je hulp durfde te vragen aan het Stoffelfonds. Want je bent een lief, creatief vrouwje met een hart van goud, maar met een laag inkomen. Niets om je voor te schamen. Het is zoals het is. Je spaart het eten uit je mond voor mij. En ik wil dat ook wel doen voor jou, maar jij eet geen vlees. Het forum adviseerde kattenvoer met honderd procent vlees en zonder granen. En opeens kwamen er pakketjes: allemaal cadeautjes voor mij! Wat een verrassing: blijde blikjes, snoepjes, koolhydraatarme haarbalspasta en ‘prikspulletjes’. Zo werd mijn leven weer dragelijk door al die onbekende, onvoorstelbaar lieve diabeteskattenforumvrienden om ons heen.”

<https://www.diabeteskatten.nl>
https://www.kansarmedieren.nl/stoffelfonds_eenmalig.php

Verdraagzaam?

Of liever verbinding zoeken...?

Wilmieneke Koppe

Bij het thema 'verdraagzaam' of liever gezegd 'verbinding zoeken', denk ik meteen aan leerlingen in het voortgezet onderwijs, die beginnen met het schooljaar. Veel meer dan in het basisonderwijs krijgen die oudere leerlingen, terwijl ze ook nog in de puberteit van alles moeten verwerken, veel nieuwe docenten en andere leerlingen om zich heen. Ze moeten wel op zoek naar verbinding, naar contact en ik vind het zo mooi om te zien, dat iedereen altijd wel diverse vriendinnen en vrienden om zich heen heeft: dat is het belangrijkste op school: samen kan je iets moois maken. Deze verbanden wens ik ook studenten toe: In studies aan universiteiten en hogescholen zou nog veel meer moeten worden samengewerkt en ook eindschrijftjes zouden geen eenzame overlevingstochten moeten zijn... Maar dat is weer een ander thema. Even weer terug naar het voortgezet onderwijs, want ook voor docenten zijn de eerste twee weken van het nieuwe schooljaar behoorlijk spannend met vragen als: Hoe is de chemie met de verschillende klassen? Hoe reageren de leerlingen op 'mijn grapjes', 'mijn voorbeelden', op mij als persoon? Hoe is de sfeer in de groepen: stellen de leerlingen vragen? Welke leerlingen ken ik nog van vorige jaren?

Na vijf schooldagen heb je als docent alle klassen van je rooster een keer gezien en valt er vaak een stuk spanning weg: yes, ik kan nog les geven, ik vind het leuk. De leerlingen zijn ook weer blij om elkaar te zien...

Tussen de verschillende vakken zijn er ook grote verschillen: als docent levensbeschouwing heb je soms 27 klassen met 30 leerlingen en dan vind je het jammer, dat je niet alle namen meteen kunt onthouden. Want dat wil je graag

als docent: contact maken, verbinding zoeken en daardoor elke dag de mensen om je heen verder helpen of een beetje blijer maken.... Als je dan ook nog over diepgaande onderwerpen wilt praten, dan is het zeker belangrijk, wanneer er een veilige en fijne sfeer in de groepen gecreëerd kan worden. Een docent wiskunde ziet de groepen vaak vier uur per week, dat maakt al een heel verschil. Ook dan kan je wel eens over de diepere zaken van het leven praten, zeker als je mentor bent van een groep. Bij Duits laat ik dan ook graag even teksten met muziek van Bach, BAP, Brecht, Die Prinzen, Extra3 of Rammstein horen: verschillende soorten muziek met verschillende thema's. *Der Erlkönig* van Goethe is ook altijd een mooie binnenkomer of *Ode an die Freude*: teksten met thema's die een diepere betekenis hebben of zin geven aan het leven...

Contact, verbinding zoeken vind ik fijnere begrippen dan 'verdraagzaam'. Voor mij is dat te passief. Ik wil actief zijn. Dat heb ik van mijn vader en moeder. Zij waren ook heel actief. In 1924 en 1923 geboren mochten ze wonder boven wonder naar de mulo. Terwijl hun vaders slager en havenarbeider waren, in de crisisjaren zonder werk. Mijn ouders leerden en werkten zich drie slagen in de rondte en kwamen elkaar in 1937 tegen bij korfbalvereniging Oranje Wit in Dordrecht. Gelukkig maar, want anders hadden zij elkaar in een verzuild Nederland niet ontmoet.

Mijn ouders hadden vrienden uit allerlei landen, zeker toen zij in 1962 met werknemers uit Italië, Spanje, Turkije en Marokko en Frankrijk kennismaakten.

Mijn ouders spraken verschillende talen en zo konden zij actief meeleven met vreugde en verdriet in "dat voor veel mensen vreemde en koude Nederland". Zij kwamen sinds 1963 in Duitsland en kregen daar binnen en buiten de kerk diverse vrienden. Zo ga ik ook nog steeds naar Leipzig, Eisenach, Ruhla, Weimar, Berlijn of Friedrichsbrunn. Het is vaak zo heerlijk verfrissend om met goede vrienden uit Duitsland over het leven in Nederland en Duitsland te praten. Om met elkaar te zoeken naar verbanden en te praten over allerlei ideeën, over allerlei thema's. Wat mij betreft mag de humor niet ontbreken: soms wil ik zelfs ook de moeilijkste thema's relativeren, want anders wordt het leven wel heel zwaar. Dat relativeren probeer ik in mijn lessen ook door te geven....

Nu lijkt de cirkel bijna rond: in Wasse-naar lopen ook veel leerlingen rond uit allerlei landen uit de hele wereld. Mijn ouders zouden dit geweldig leuk vinden en ze zouden genieten van de prachtige tekeningen, die leerlingen gemaakt hebben over het thema: Welche Farbe hat die Welt? Was bedeutet Freundschaft für dich? Leerlingen maakten tekeningen, waarin gelukkig veel optimisme te zien is.... Dat is een mooi uitgangspunt in deze tijd anno 2022.

Met collega's en leerlingen samen proberen we een rustige, stabiele, vrolijke, duidelijke sfeer te creëren, zodat de leerlingen een voorbeeld krijgen, hoe je op een fijne manier met elkaar om kunt gaan in de hoop dat je dichtbij en ver weg de wereld elke dag een beetje mooier kunt maken. In de lessen Duits kijken we regelmatig naar afleveringen van *Neuneinhalb* en zo kunnen we op een bijzondere manier samen verder

praten over 'Vriendschap over allerlei grenzen heen' en dat gaat veel verder dan verdraagzaam zijn....

Neuneinhalb is echt 'Eine Fundgrube' een schatkist aan films over allerlei thema's. Het gaat over kinderen in Oekraïne of kinderen met een handicap die naar gewone scholen gaan, of over dieren, sporten, wetenschap, over emoties, politiek, geschiedenis, gebruik maken van media, het klimaat, depressies, circus, hobby's, vluchtelingen, voedselbank, voeding, gezondheid, games, vrijwilligerswerk... Je kunt het zo gek niet bedenken of er is wel een filmpje of een quiz over gemaakt en ik vind het geweldig leuk om zo mijn eigen horizon en die van mijn leerlingen te vergroten door minstens twee keer per week per klas zo'n filmpje te laten zien. Net als voor Klokhuis heb ik een enorme bewondering voor de makers van dit programma.

Van elk thema mogen de leerlingen een top drie kiezen, maar dat is vaak al moeilijk kiezen. Een drieling die aan atletiek doet scoort hoog, leerlingen in Oekraïne en ook twee jongens die op zoek zijn naar *Barrierefreiheit* behoren tot de favorieten... Alle afleveringen over de thema's sporten, hobby's en dieren kijken we zelfs wel vaker. En zelfs het thema *Politik und Weltgeschehen* is ongekend populair, omdat leerlingen op deze manier opeens ingewikkelde dingen begrijpen.

Kortom: horizonverruimend, verdiepend, verbindend en verdraagzaamheid bevorderend....

Als je het leuk vindt om te reageren, mail dan naar w.koppe@hotmail.com

neuneinhalb - für dich mittendrin - neuneinhalb - TV - Kinder (wdr.de)

Grenzenlose Freundschaft – Das neuneinhalb-Spezial - Gesellschaft & Medien - Sendungen - neuneinhalb - TV - Kinder (wdr.de)

neuneinhalb Spezial: Interview - Lexikon - neuneinhalb - TV - Kinder (wdr.de)

neuneinhalb kompakt - Die Ukraine - Politik & Weltgeschehen - Sendungen - neuneinhalb - TV - Kinder (wdr.de)

Ohne Hindernisse - Warum Barrierefreiheit wichtig ist - Gesellschaft & Medien - Sendungen - neuneinhalb - TV - Kinder (wdr.de)

Informatie over projectplan Wim Kuin:

In juni 2023 hoop ik mijn opleiding aan de Kunstacademie Haarlem/Leiden te kunnen afsluiten als 'agogisch werkende kunstenaar'. Als afstudeerwerkstuk wil ik werken aan een project gericht op 'politiek kritische verandering'. Daarvoor wil ik graag samenwerken met een organisatie. Kunst als middel en als doel houdt mij al tien jaar bezig.

Hiervoor was ik docent agogisch werk. Ik heb ook een opleiding als docent levensbeschouwing en kerkelijk opbouwwerk. In de periode september 2022 - mei 2023 gaat de samenwerking met de Ekklesia in Leiden vorm krijgen. Om het project uit te kunnen voeren is externe financiering nodig. Daarom is er een fondsaanvraag gedaan bij "Kerk en Wereld" en komt er een donatiecampagne via 'Voor de kunst'.

Wim Kuin

1. Achtergrond

De afgelopen tweeënhalve jaar waren zwaar voor de Ekklesia als gemeenschap. Net als bij veel andere organisaties leidde de coronapandemie tot voortdurende aanpassingen, discussies en meningsverschillen. Ondertussen moesten er ook beslissingen worden genomen voor de langere termijn. Bij dit alles speelt ook een turbulente maatschappelijke dynamiek. Denk aan het debat over ongelijkheid (de toenemende armoede, de beweging 'Black Lives Matter'), de onverwachte oorlog in Oekraïne, en een nieuwe instroom van vluchtelingen.

De gemeenschap van de Ekklesia, én het bestuur, maken een zware periode mee. Het is dan ook goed om met elkaar na te denken over het programma, over nieuwe ideeën en initiatieven; het is goed om op zoek te gaan naar een vorm van reflectie en antwoorden op de vraag hoe te reageren op al die interne en externe ontwikkelingen.

'Op zoek naar ware tolerantie'

2. Doelstelling/resultaat

Het hier voorgestelde project krijgt de titel 'Op zoek naar 'ware tolerantie''. Over de begrippen 'verdraagzaamheid' en 'tolerantie' wordt discussie gevoerd tussen wetenschappers, journalisten en columnisten. In het boek "Ware tolerantie" (uitgave Van Gennep april 2022) onder redactie van Marcel ten Hooven wordt het belang van het begrip besproken en de maatschappelijke noodzaak met voorbeelden aangegeven. Zie bespreking door Rob van den Boom op blz. 12 van deze Hooglandse Nieuwe. Voor de Ekklesia is de opdracht: wij willen graag het polariseren achter ons laten en de verbinding zoeken om weer bij te dragen aan het oplossen van problemen in de wereld.

Het voorgestelde kunstproject beoogt de Ekklesianen te stimuleren en te ondersteunen in hun gedachteontwikkeling over de Ekklesia. Daarbij worden kunstenaars betrokken die zich door onder andere afkomst en ervaring verhouden tot de problemen in de wereld, kunstenaars uit Afrika, Syrië en Oekraïne. Op die manier komen vragen als: wie zijn wij, waar komen we vandaan, waar willen we naar toe, hoe moeten we omgaan met die externe turbulenties, in een nieuw daglicht te staan. Het project helpt om met een (hopelijk) forse groep Ekklesianen al tekenend, schilderend etcetera antwoorden te zoeken op de hierboven genoemde vragen, om opnieuw met elkaar in gesprek te gaan en tot nieuwe daden te komen. Dit alles met het doel om hun nieuwe inzichten, via één of meer 'kunstwerken', zichtbaar en bespreekbaar te maken.

3. Aanpak

Het gaat om een vorm van 'participatieve kunst', dat wil zeggen, een groep van niet-kunstenaars werken aan thema's, daarin begeleid door professionele kunstenaars. Vanuit het perspectief van de kunstenaars gaat het om 'agogisch werk' gericht op een 'politiek kritische verandering' binnen de Ekklesia.

Als projectleider is Wim Kuin verantwoordelijk voor inhoud en organisatie. De Vereniging Ekklesia Leiden is opdrachtgever en rechtspersoon voor de financiering. Er wordt door deze fondsaanvraag bij het fonds van 'Kerk en Wereld' ondersteuning gezocht om het project te realiseren. Professionele steun (kunstzinnig) zal gevraagd worden aan de Kunstacademie Haarlem-Leiden in de persoon van kunstenaar Margreet Bouwman en (inhoudelijk) van Ekklesialid-op-afstand Rob van den Boom.

Ten slotte wordt contact onderhouden met Marcel ten Hooven (journalist van 'De Groene' en redacteur van de essaybundel 'Ware Tolerantie. Hoe wij onszelf kunnen zijn en elkaar toch kunnen verdragen', Van Gennep, april 2022) voor kritisch commentaar.

De programmering omvat een startexpositie op 23, 24 en 25 september in Galerie Amber, Hooglandse Kerkgracht 8, workshops gedurende het jaar, een eindverslag en een eindkunstwerk door Wim Kuin.

Meesters van ons lot?!

ma 12 sept **Kwetsbaarheid** versus **Maakbaarheid**
dr. Peter van der Putten
- AI-onderzoeker Universiteit Leiden

ma 26 sept **Mededogen** versus **Verklaringen**
dr. Ad van Nieuwpoort
- predikant Duinzichtkerk Den Haag

ma 10 okt **Vertrouwen** versus **Wantrouwen**
prof. dr. Ruud Koole
- hoogleraar politieke wetenschappen
Universiteit Leiden, Eerste Kamerlid PvdA

ma 24 okt **Zelfbeschikking** versus **Bescherming**
dr. Iris Hartog - ethicus Toetsingscommissie,
onderzoeker LUMC, docent Erasmus MC

19.30 -
21 uur

Lipsiusgebouw, zaal 019,
Cleveringplaats, Leiden

Peter van der Putten heeft Cognitieve Kunstmatige Intelligentie gestudeerd in Utrecht. Hij is AI-onderzoeker aan de Universiteit Leiden en werkt in de AI-industrie. Hij onderzoekt intelligentie, creativiteit, emoties, binding, religie en andere menselijke eigenschappen met artificial creatures, en speculeert over de toekomst van mens, natuur en technologie.

Ad van Nieuwpoort studeerde aan de theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam, onder andere bij Frans Breukelman. Hij was predikant in Amstelveen, aan de Amsterdamse Zuidas en in Bloemendaal. Sinds 2020 is hij verbonden aan de Haagse Duinzichtkerk. Zijn boek 'Leven zonder oplossing' over de parabel van Job als levensles, verschenen in 2020, kreeg een vierde druk in 2022.

Ruud Koole studeerde eigentijdse geschiedenis in Groningen en daarna politicologie aan het Instituut d'Etudes Politiques in Parijs.

Hij is nu hoogleraar politieke wetenschappen aan de Universiteit Leiden. Daarvoor was hij van 2001 tot 2005 voorzitter van de Partij van de Arbeid. In 2007 werd hij interim-voorzitter. Van 2011-2015 was hij lid van de Eerste Kamer. In 2019 is hij wederom beëdigd als lid van de Eerste Kamer.

Iris Hartog studeerde Humanistiek in Utrecht en daarna in Nijmegen. Aan het AMC promoveerde zij op de impact van ernstige ziekte op de 'kwaliteit van leven' die mensen ervaren. In 2019 werkte zij als onderzoeker aan het grootschalige onderzoek naar 'Voltooid leven', in opdracht van het ministerie van VWS. Momenteel werkt zij als ethicus in een van de Regionale Toetsingscommissies Euthanasie, als onderzoeker bij het Expertisecentrum Palliatieve Zorg van het LUMC, en als docent medische ethiek in het ErasmusMC.

Studium Generale van de Universiteit Leiden en de werkgroep Lezingen van de **Ekklesia Leiden** bieden weer een serie van vier lezingen aan.

Het idee ontstond na lezing van het boek "*Leven zonder oplossingen - De parabel van Job als levensles*", dat Ad van Nieuwpoort schreef in 2020. Aan de hand van verhalen van mensen in nood beschrijft hij wat de eeuwenoude parabel over Job de moderne, seculiere mens te zeggen kan hebben. De pandemie heeft het belang van deze verhalen versterkt.

Toelichting

ma 12 sept

Existentiële crises (corona, klimaat, milieu, etc.) hebben ons met de neus op feiten gedrukt. Onze wereld is minder maakbaar dan velen denken. Onzekerheid over een bestaan van plezier, groei en welvaart begint te knagen. Het dringt maar moeizaam tot ons door dat we kwetsbare mensen zijn die zomaar door een niet te helen ramp getroffen kunnen worden.

ma 26 sept

Lijden komt voor in vele vormen. We kunnen getroffen worden door (ernstige) lichamelijke of geestelijke kwalen, ongevallen, emotionele ellende bij een burn-out, scheiding of dood van een geliefde, grensoverschrijdend wangedrag, etc. Heeft dat een bedoeling? Waar halen we kracht vandaan? Wie biedt hulp en hoe?

ma 10 okt

Samenleven is onmogelijk zonder vertrouwen in elkaar. Met name het vertrouwen in overheden heeft de laatste tijd een ernstige knauw gekregen. In extremis komt dit tot uiting in complotdenken. Maar ook het vervangen van de menselijke maat door ondoorzichtige algoritmen heeft diverse groepen ernstige schade berokkend. Transparantie heeft daarbij het loodje gelegd.

ma 24 okt

Wij genieten van het leven, maar hoe nemen we er afscheid van en wat verwachten we daarbij?

Alle lezingen worden gehouden op maandagavonden in het Lipsiusgebouw (zaal 019) en beginnen om 19.30 uur. Inleiding tot ongeveer 20.30u, waarna gelegenheid tot vragen.

**19.30 - 21 u: Lipsiusgebouw, zaal 019
Cleveringplaats, Leiden**

Uit de kunst

Auguste Rodin (1840-1917):
De kathedraal
(La Cathédrale) - 1908
 64 cm hoog

Oorspronkelijk uit steen gehouwen, later in verschillende bronzen edities gegoten.
 Soumaya Museum, Rodin Museum

Als je mij had gevraagd wat mijn favoriete gedicht is, had ik daar, ondanks het feit dat ik regelmatig gedichten lees, niet zo meteen een antwoord op.

Maar op de vraag wat voor mij een belangrijk kunstwerk is, een kunstwerk dat mij bijzonder aanspreekt, hoef ik niet te aarzelen. Dat is voor mij 'la Cathédrale' of de biddende handen van Auguste Rodin.

Ik denk dat het in de zeventiger jaren was dat ik bij een bezoek aan Parijs in Musée Rodin was. Ik was meteen gefascineerd door zijn beeldhouwwerken en heb vooral ook genoten van de beelden-tuin.

Een ter plekke gekochte foto van "Le Baiser" heeft al jaren een plekje in ons huis.

De biddende handen, die samen een kathedraal vormen, hebben wij laten afdrukken op het geboortekaartje van onze dochter (1980), met enkele regels uit de berijmde psalm 134:

*"Zingt tot zijn eer met luider stem
 en heft uw handen op naar Hem.
 Hij die hemel en aarde schiep,
 Hij is 't die u bij name riep."*

Die handen verbeelden voor ons ook de bescherming en koestering van het nieuwgeboren leven van onze dochter.

Veel later (2016/2017) is er in Groningen een tentoonstelling geweest over het werk van Rodin. Onze dochter stuurde ons toen naar aanleiding van de afbeelding op haar geboortekaartje een

tekst die zij over de interpretatie van deze handen van Rodin gevonden had: "Het zijn twee rechterhanden, als je goed kijkt...., misschien een mannen- en een vrouwenhand?.....Een wereld van gedachten: Een heiligdom ontstaat wanneer twee mensen hun handen naar elkaar toe buigen, een kathedraal waar man en vrouw samen bidden"...

In 2019 is onze geliefde dochter Mirjam plotseling overleden. Dit beeldhouwwerkje is nu nog kostbaarder voor mij geworden en blijft voor ons altijd onlosmakelijk met haar verbonden.

Corrie van der Zee-Rook

Keer om!

Deze foto geeft een familie grauwe ganzen weer die bezig is van de schorren van de Waddenzee via de dijk over te steken naar het Texelse land. De ouders zien in de verte gevaar naderen in de vorm van een groep wandelaars en geven dit aan door luid te gakkten en het teken te geven om te keren. De kuikens zijn zich nog van geen gevaar bewust en lopen rustig door. De foto geeft het moment weer waarop de voortgaande beweging overgaat in een tegenbeweging.

De kunst van het fotograferen ligt in het nauwkeurig waarnemen van de omgeving en wat er gebeurt op het juiste moment zo scherp mogelijk vastleggen door de ontspanknop in te drukken. De weergave daarvan is de foto, een product van een uniek, eenmalig plaatsvindend moment, in tegenstelling tot andere kunstuitingen die na allerlei aanpassingen een ultieme vorm krijgen. Formeel klopt het bovenstaande, maar pas nadat je de foto bestudeerd hebt, kun je vaststellen of deze weergave wat je dacht gezien te hebben, of dat je door op het verkeerde moment op de ontspan-

knop te drukken dat unieke moment juist gemist hebt. Er komt dus ook een dosis geluk bij kijken. Tot slot probeer je aan te geven wat je raakte in het gebeurde en welke betekenis het voor je heeft. Een bijzondere foto waar je naar blijft kijken is dus een vrij zeldzaam gebeuren.

Fotograferen vergt net als alle kunstuitingen voldoende kennis van en ervaring met de benodigde technische mogelijkheden.

Een bekend misverstand is dat een met een camera gemaakte foto de werkelijkheid die wij met onze ogen waarnemen zou weergeven. Camera's zijn zo ingesteld dat zij een 'middengrijs' beeld produceren of wij nu belichten op een wit of op een zwart veld. Fabrikanten proberen dit op te lossen door niet op één punt te belichten maar op meerdere. Toch zal bij voorbeeld een foto met veel lichte lucht vaak een te donkere voorgrond weergeven en een met weinig licht zal vaak leiden tot een foto met goed belichte voorgrond en een uitgebleten witte lucht. Het probleem is op te lossen door over of onder te belichten.

Maar dat vergt kennis van zaken.

Om een aansprekende foto te produceren is enige nabewerking dus nodig. In het verleden gebeurde dat door ingrepen in de donkere kamer en door de keuze van de soort fotografisch papier. Nu is dit mogelijk met een digitaal fotobewerkingsprogramma. Standaardbewerkingen zijn: de belichting aanpassen en de foto lichter of donkerder maken, de foto bijsnijden en eventueel het contrast iets aanpassen.

Voor de liefhebbers: fotograferen in 'raw' biedt meer mogelijkheden om gewenste correcties uit te voeren dan fotograferen in jpeg, maar vergt wel een fotobewerkingsprogramma dat een met raw gemaakte foto aan kan (zoals het gratis programma GIMP). De reden is dat raw het volledige fotobestand bevat en jpeg slechts een gecomprimeerde versie. Overigens moet een bewerkte raw-foto voor het afdrukken op papier geconverteerd worden naar jpeg.

Hans Feddema

Opnieuw een 'koude oorlog' van West met Oost?

Ik heb toch wel even geaarzeld te schrijven over de Russische oorlog met Oekraïne. Ook omdat we in de media bepaald niet te klagen hebben over nieuws hierover. Maar kan ik er wel om heen gezien mijn verleden? Ik mocht immers eens mee in een door Mient Jan Faber geleide missie naar Moskou. En in de tijd van de anti-kruisrakettenactie leidde ik een dialoogmissie naar de toenmalige DDR. Ik kan misschien nog toevoegen dat ik een tijd enthousiast was over het leiderschap van Gorbachov in de richting van ont-sovjeticering en van meer democratie in Rusland. Onder Jeltsin en Poetin is dat laatste weer behoorlijk teruggedraaid helaas.

Ook heb ik het in mijn jonge jaren betreurd dat er bij de opbouw van de internationale rechtsorde aan de drie grootmachten VS, China en Rusland in de VN het recht van veto is gegeven. Reden dat de VN nu nauwelijks iets kan doen in de oorlog, waarin Rusland betrokken is of de hoofdschuldige lijkt. Hoe er tegenaan te kijken vanuit de optiek van vrede lijkt de optie voor mij. En dan vooral vanuit derde landen, niet in laatste plaats dus die vanuit het Westen. Dit te meer omdat onze verhouding met Rusland na WO II nog steeds niet goed te noemen was, mede door het feit dat de westerse NAVO een aantal landen in Oost-Europa tot lid wist te maken. Een argument van Poetin jegens Oekraïne, toen hij de oorlog begon, was immers niet voor niets, dat het land geen NAVO-lid mocht worden.

Als twee partijen of landen oorlog voeren is het de uitdaging van derden te bemiddelen, naast hulp aan vluchtelingen uit beide landen. Het opvallende is dat geen der westerse landen daarvoor koos. Het Westen koos voor sancties en militaire hulp - alleen wapens, zij het ook zware wapens en raketten - aan de zwakste partij. (Ik spreek bewust niet over de meest of minst schuldige, ook omdat niet helemaal zeker is in hoeverre de Russisch sprekende Oekraïners zich door hun regering wat onderdrukt voelden). Ik geef toe dat een bemiddeling vanuit het Westen moeilijk zou zijn geweest, omdat behalve Rusland ook

Oekraïne niet tot een compromis bereid leek, bijvoorbeeld door het Russisch sprekende oostelijke deel dan maar af te staan, hoe moeilijk ook. Op onderdelen, zoals bij de uitvoer van graan, is wel iets bereikt overigens via bemiddeling (door Erdogan die, hoewel lid van de NAVO, niet het Westen vertegenwoordigde).

Behalve proberen te bemiddelen en een compromis te bedenken, gaat het bij alles wat je doet als derde partij om de-escaleren. De solidariteit met Oekraïne, die velen in het westen uiten, is overigens zeer begrijpelijk. De manier waarop is echter niet zonder schade. Woorden zijn daarbij van belang evenals emoties, zeker als die niet alleen in negatieve zin naar Poetin gaan, maar ook naar het Russische volk, onder wie men in het Westen immers ook vele vrienden heeft. Dat is ook het nare van sancties, dat niet alleen de elite maar alle Russen er door worden getroffen. Wapens geven aan de zwakste partij kan vreedzaam worden uitgelegd, namelijk dat men zich zo beter kan verdedigen. Maar als het aanvalswapens zijn en deze ook in een aanval worden gehanteerd, mogelijk zelfs naar Russisch gebied, kan Poetin dit gebruiken in zijn anti-westerse retoriek. Zelf soldaten sturen om in Oekraïne mee te helpen vechten, is natuurlijk veel erger, maar deze wapens doen de strijd eerder escaleren dan de-escaleren. Wat het Westen doet is emotioneel begrijpelijk, maar lijkt niettemin eerder op escalatie dan op de-escalatie en ook op 'eigen rechtertje' spelen, nu we vanuit de internationale rechtsorde de grootmacht Rusland niet tot de orde kunnen roepen. Wat het Westen verder bijvoorbeeld qua sancties doet, werkt eerder escalerend dan de-escalierend. Polarisatie is troef en dat alles heeft als risico dat de oude Oost-West-tegenstelling eerder wordt versterkt dan verzacht. Met gevolgen die nog niet zijn te overzien. Alleen op korte termijn zijn er economische gevolgen, ook wat de levering van gas et cetera betreft.

Hans Feddema

Berichten van de redactie

HN digitaal

Vanaf dit jaar worden alle nummers uitsluitend digitaal uitgebracht. Een pdf is te downloaden via een link in de nieuwsbrief en op de website.

HN op papier?

We peilen onder onze lezers de belangstelling het blad tegen contante betaling van € 2 te verkrijgen na de viering.

Postabonnementen

U kunt ook kiezen voor een postabonnement. De kosten van drukken en bezorging worden dan in rekening gebracht. Het jaarabonnement van 20 euro graag vooraf betalen. Nieuwe abonnees kunnen zich opgeven bij het secretariaat: info@ekkesialeiden.nl

Vier nummers per jaar

De HN verschijnt vier keer per jaar. De persoonlijke informatie uit de nieuwsbrieven en uit het besloten deel van de website wordt niet in de HN opgenomen. De nadruk zal liggen op de thema-artikelen en de rubrieken.

Volgende nummer

Het **kerstnummer** zal verschijnen op zondag 18 december met als thema:

Ik ben ...

U kunt over dat thema een artikel insturen van maximaal 600 woorden. De kopijdatum is:

zondag 4 december

Rivieren doen het goed in de vaderlandse poëzie. 'Denkend aan Holland...', daar hoeft je al niets aan toe te voegen. 'Geef mij maar de brede, de trage rivieren' van Rutger Kopland biedt ook een mooi beeld. De rivier is ook een bewegend schilderij, de oevers vormen de lijst. Wat zich in dat schilderij afspeelt is soms van een ontroerende schoonheid: 'Ik ging naar Bommel om de brug te zien'.

Rivieren spreken tot de verbeelding. Ze waren er al voor wij er waren en ze zullen er nog lang zijn. In dat opzicht is de trage rivier een metafoor voor de eeuwigheid. Als ik naar Nijmegen ga, neem ik tegenwoordig de laatste bladzijde

van Nescio's verhaal *De Uitvreter* mee. De catastrofale gebeurtenis die zich daarin afspeelt zit vol religieuze verwijzingen. Dat de hoofdpersoon die een problematisch leven leidde uiteindelijk opgaat in die eeuwigheid biedt ook troost. Aan de realiteit verandert intussen niets: 'De rivier is sedert naar het Westen blijven stroomen en de mensen zijn blijven voorttobben'.

Dit brengt mij bij mijn keuzegedicht. Het is een liedtekst van Bob Dylan: *Watching the river flow* in de vertaling van Bindervoet en Henkes (Liedteksten 1962-1973, uitg. Nijgh & Van Ditmar).

Kijken hoe het water stroomt

Wat is er mis met mij?
Ik praat niet vrolijk mee
De ochtend piept al door de ramen
En ik zit nog steeds hier in het nachtcafé
In het maanlicht lopen wandelen
Daar naar waar het schip komt opgestoomd
En zitten kijken op een bank van zand
Naar hoe het water stroomt

Wou dat ik terug in de stad was
In plaats van op deze bank van zand
Met de zon die over de daken heen schijnt
En met mijn liefje hand in hand
In mijn slaap krijg ik vleugels
En ik ben weggedroomd
Maar tot dan zit ik hier tevreden te kijken
Naar hoe het water stroomt

Mensen maken ruzie over alles wat je kunt
 bedenken
En kijken daarbij vuil en woest
Terwijl ik gisteren nog iemand zag op straat
Die gewoon huilen moest

Maar mijn rivier stroomt loom en sloom
Onstuitbaar verder langs me heen,
 door de wallekant omzoomd
En net zo lang zit ik te kijken hier
Naar hoe het water stroomt

Mensen maken ruzie met schelden en gevloek
Je hebt zin om ergens te gaan lezen in een boek
Terwijl ik gisteren nog iemand zag op straat
Die was wanhopig op zoek...
Maar mijn rivier stroomt loom en sloom
Onstuitbaar verder langs me heen,
 door de wallekant omzoomd
En net zo lang zit ik te kijken hier
Naar hoe het water stroomt

Hoe het water stroomt
Naar hoe het water stroomt
Naar hoe het water stroomt
Ik zit te kijken op m'n bank van zand
Naar hoe het water stroomt

Bob Dylan